

ИЗ „СЕЋАЊА О ПАРТИЗАНСКОМ АТЕЉЕУ У УЖИЦУ 1941.“
ДРАГОЉУБА ВУКСАНОВИЋА

Ликовна дела Драгољуба Вуксановића настала 1941. године у Првом партизанском атељеу у ослобођеном Ужицу, која су после дужег времена приказана јавности на изложби Историјског музеја Србије „Ужичка република“, изазвала су интересовање не само стручњака већ и оних којима су догађаји тог времена посебно блиски.

О уделу Драгољуба Вуксановића у организацији и раду овог атељеа писано је, у више махова,¹ у оквиру рада атељеа као специфичне појаве на самом почетку устанка 1941. Сви ови текстови баве се радом атељеа у целини, његовом ангажованошћу и значајем у датом тренутку, док је појединцима као ликовним ствараоцима посвећена мања пажња. Тако су и редови који се односе на Вуксановића, укомпоновани у овакву концепцију наведених текстова, релативно скромни.

Ликовне активности у кратком периоду постојања „Ужичке републике“ подведене су највећим делом под класификацију „пропагандно-агитационе“ делатности, која је и била првенствена код ових радова. У целом том стваралаштву истицане су оне компоненте које су биле значајне као функција тог материјала на ослобођеној територији.

У *Зборнику Историјског музеја Србије*, Н. Шуица, историчар уметности, која је обавила пионирски посао у овој области истраживања, први пут пише посебно о Драгољубу Вуксановићу, поводом излагања његових радова на поменутој изло-

¹ П. Караматијевић, *Наша ликовна уметност за време народноослободилачког рата*, „Црвена звезда“, Београд, 1950, бр. 3—4, 21—24; Исти, *Ликовни уметници са партизанима*, „Народна армија“, Београд, 1958, 29; П. Васић, *Уметност за време НОБ-а*, „Мозаик“, Београд, 1958, бр. 9, 14—17 и 52—54; Н. Шуица, *Збирка цртежа и графика из НОР-а у Војном музеју ЈНА*, „Весник Војног музеја“, Београд, 1958, 179—190; П. Караматијевић, *Партизански атеље у Ужицу 1941*, „Политика“, 1. мај 1961, 11; Н. Шуица, *Графика и акварели из народноослободилачког рата*, Београд, 1963; П. Васић, *Значајни уметнички документи*, „Политика“, Београд, 29. мај 1963; Н. Шуица, *Први партизански сликарски атеље*, „Фронт“, Београд, 1966, бр. 22, 15; Исти, *Уметност НОР-а*, *Надреализам — социјална уметност*, Музеј савремене уметности, Београд, 1969, 64—67; Ђ. Радишић, *Племенито оружје духа*, „Комунист“, 29. XII 1973, 32; Љ. Константиновић, *Ликовне уметности, Устанак у Србији 1941. у делима уметника*, Историјски музеј Србије, Београд, 1973; Исти, *Део предговора за каталог изложбе Југословенска уметност у народноослободилачком рату 1941—1945*, Музеј савремене уметности, Београд, 1975, 16 — одељак биографија, о Драгољубу Вуксановићу; Н. Шуица, *Партизански и логорашки цртежи Драгољуба Вуксановића (1941—1943) из збирке Војног музеја у Београду*, „Зборник Историјског музеја Србије“, бр. 15—16, Београд, 1979, 97—104.

жби „Ужичка република“ и користи се подацима из писаних сећања Вуксановића „О партизанском атељеу“.² Један краћи рукопис, написан поводом откупа ликовног материјала насталог у Ужицу 1941, чува се у Војном музеју ЈНА у Београду.³ Други примерак рукописа, дужи и са нешто више података, налазио се у поседу породице Вуксановић и недавно је поклоњен Историјском музеју Србије.⁴

Мишљења стручњака о раду Првог партизанског атељеа 1941. у Ужицу сазнајемо из наведене литературе. Како је све то, међутим, остало у сећању једног од оснивача ликовног партизанског атељеа и једног од најактивнијих стваралаца, који је најдуже радио у њему, покушаћемо да сазнамо анализирањем његових „Сећања“.

Везан за оно време и догађаје све до своје смрти, 1973. године, Драгољуб Вуксановић је у краћем тексту, писаном руком, забележио све што му се учинило важним и што је, по његовој оцени, требало да буде сачувано од заборава.

Свој текст почиње реченицом: „... Било је то крајем септембра 1941. у Ужицу...“⁵ која пре свега одређује време, али истовремено наговештава и његову причу, коју нам казује без неких других претензија. И заиста, прича се односи на догађаје који су нам познати из историје, али тече са свежином казивања која је својствена очевицима, учесницима. После краћег описа ослобађања Ужица, Вуксановић говори о разлогу због кога је дошао у Ужице. „... Сазнали смо да је Ужице ослобођено и да фабрика оружја у Крчагову ради и наоружава наше одреде. Одмах сам кренуо једним камионом преко Крупња, Љубовије и Бајине Баште за Ужице, да добијем оружје за наш одред.“ Описујући сусрет са друговима, колегама и ученицима из Ужица,⁶ Вуксановић наводи: „... Ту се нађоше и Жељко Ђурић и Венијамин Маринковић, који ми рекоше да треба да останем у Ужицу и да у Агитпропу радим на графичком и илустраторском послу за нашу штампу и агитацију“, дајући нам веома значајне податке о томе чија је била иницијатива за оснивање овакве радионице и какви су били карактер и намена ових дела.

Већ после ових података, у тексту који следи, аутор нам говори о месту где је почео да ради овај атеље и о свим врстама послова који су у њему обављани. „... У хотел 'Паласу' добијем једну собу за рад и одмах сам приступио послу на илустрацијама наше борбе, изради клишеа за штампу, изради транспарената, а нарочито на изради ликова бораца (сл. 1), курира (сл. 2)

² Исти, *op. cit.*, стр. 98 и 99—100.

³ Рукопис је предат Војном музеју ЈНА у Београду приликом откупа радова из Партизанског атељеа.

⁴ Користим прилику да захвалим породици Драгољуба Вуксановића за драгоцену сарадњу и поклоњене рукописе, сликарски прибор и други материјал Историјском музеју Србије.

⁵ Овај и следећи цитати узети су из рукописа Драгољуба Вуксановића „О Партизанском атељеу 1941. у Ужицу“.

⁶ Драгољуб Вуксановић (1908—1973) је био професор цртања у Ужицу пред сам други светски рат.

из одреда са терена, сликању класика марксизма (сл. 3), познатих револуционара који су били дугогодишњи сужњи по казаматима у Лепоглави, Митровици и другим тамницама у предратној Југославији.“

Ако обратимо пажњу на део реченице: „... а нарочито на изради ликова бораца, курира...“, видимо да Вуксановић и поред сазнања да одређени тренутак захтева агитационо-пропагандну делатност и у уметности, као уметник осећа потребу да се као такав искаже. Он нехотице показује своју љубав ка сликању, односно цртању људског бића, човека, који га увек интересује, у овом случају човека револуционара.

Сачувани ликовни материјал најбоље сведочи о оваквој Вуксановићевој оријентацији, а истовремено показује и домет његових уметничких могућности управо на овом пољу рада.

Занимљив податак који нам пружа рукопис односи се на организовање изложбе, 7. новембра 1941, поводом прославе Октобарске револуције на ослобођеној територији — прво у Ужицу, а затим у Пожези, Чачку, Горњем Милановцу, Ариљу, Ивањици и Бајиној Башти.⁷ У неким текстовима који говоре о овој прослави наводи се да је поред велике изложбе о изградњи и достигнућима СССР-а била организована и ликовна изложба, на којој су поред Вуксановића излагали и П. Караматијевић и Бора Барух.⁸

Део рукописа који се односи на ову прославу и Вуксановићево учеће у њеним припремама не говори о изгледу ове изложбе, већ само о његовом раду: „... добио сам задатак да урадим низ плаката и цртежа великог формата за прославу Октобарске револуције и о изградњи СССР-а до II светског рата. Сав тај огроман посао радио сам даноноћно све до седмог новембра, када је од тог материјала приређена изложба у бившем Соколском дому... За време прославе срео сам Пива Караматијевића, сликара, који је са својим Златарским одредом дошао на Октобарску прославу.“ Ужичка „Борба“ од 13 новембра 1941. године донела је приказ и оцену ове изложбе.⁹ Реч је, наиме, била о комплексној изложби, на којој је поред фотографија, графикана, писаних података и других сличних експоната, начињених према једној брошури о СССР-у која је пред рат илегално унета у нашу земљу, излаган и низ илустрација које је урадио Вуксановић. У својој тексту Вуксановић изричито наводи да је цртеже радио за изложбу поводом прославе Октобарске револуције, а не за ликовну изложбу. Ако упоредимо овај део текста са свим сачуваним изворима,¹⁰ и објављеним или необјављеним се-

⁷ Подаци су из цитираног текста Д. Вуксановића.

⁸ Ђ. Радишић, *op. cit.*, стр. 32.

⁹ „Борба“, бр. 12 од 12. XI 1941.

¹⁰ Види нап. бр. 5; „Борба“, бр. 12 од 12. XI 1941: „... такође упечатљиво делују цртежи-контрасти који приказују погруженог сељака — мужика под царизмом и радосног сељака колхозника у ери социјализма, као и цртеж ослобођеног радника и ствараоца, цртеж падобранца итд...“

ћањима учесника,¹¹ једина изложба на којој су излагана ликовна дела као илустрације била је ова у вези са прославом Октобра. Податак о доласку П. Караматијевића на дан прославе, а Боре Баруха тек половином новембра у Ужице сведочи такође о томе да посебне ликовне изложбе ове тројице аутора није на прослави Октобра било. Као што је речено, Вуксановићева ликовна дела су коришћена ради што јаснијег, визуелног објашњења неких података о првој социјалистичкој земљи, што је довело до забуне, односно до мишљења да је тим поводом организована и ликовна изложба.¹²

После ове приредбе, Пиво Караматијевић се придружује Вуксановићу: „... Пошто сам до тада радио сам као сликар у 'Партизанском атељеу', придружио ми се и Пиво. Тако смо наш 'атеље' пренели у већу просторију у поткровљу хотела 'Златибор' и наставили посао до повлачења у Санџак.“ С обзиром на све веће потребе и све већу продукцију, јер су сада била двојица, а ускоро са Бором Барухом и тројица, већи простор, о коме говори Вуксановић, омогућио им је да успешније раде, нарочито када се има у виду и то да се радила и графика, ма како она била технички примитивно извођена у том тренутку.¹³

О последњим радовима, пред саму битку на Кадињачи и повлачење бораца, наравно и уметника Партизанског атељеа из Ужица, у рукопису је забележено: „... Пред само повлачење завршио сам две задње плакате 'У борбу против окупатора' и 'Ја се борим, а ти?'. Пиво је стигао да уради клишеа на линолеуму за свој плакат 'Пази, петоколонаш вреба!' и да направи велики број отисака..... Ја сам остао у граду да пакујем материјал из атељеа и излепим плакате по граду. Из града сам се повукао дан уочи битке на Кадињачи...“

Каква је била судбина материјала који је настао у Партизанском атељеу? Занимљиво је да је Вуксановић у концентрационом логору у Норвешкој, где је био заточен до краја рата, сазнао од колеге и друга из одреда, Драгутина Добривојевића, да је „... сав тај материјал због наступања прве немачке офанзиве био пренет на Тару и остављен у подруму тада дрвеног хотела на 'барама'. У борбама са немачком дивизијом запаљен је хотел и са њим је изгорео и сав материјал из Партизанског атељеа“.

На срећу, Вуксановић је извесне примерке цртежа, за које је као уметник сматрао да су успелији и бољи, односио својој кући. Ево шта он о томе бележи: „... и које сам радио као уни-кате или у више примерака, издвајао сам и оставио у својој

¹¹ Приликом обраде ове теме консултовани су учесници народноослободилачке борбе који су радили на пољу културе у ослобођеном Ужицу 1941. године: проф. др Душан Недељковић, Митра Митровић, Милутин Чолић, Драгољуб Јовашевић, арх. Никола Рајић и други. Користимо прилику да им најтоплије захвалимо на сарадњи.

¹² Сећања наведених учесника, поред цитираног текста из „Борбе“ 1941. године, потврђују овакав закључак.

¹³ Према подацима П. Караматијевића, линолеум је узиман са пода Дома народног здравља у Ужицу. (Наведени чланак П. Караматијевића у „Политици“, види нап. 1).

кући... да бар они остану у животу, ако аутор у рату погине. Имао сам срећу да преживим ратне страхоте, и када сам се вратио из заробљеништва, нисам у кући нашао ништа од тог материјала. Годинама после рата живео сам у уверењу да је све то у рату пропало и изгубљено.“ Овај детаљ, који Вуксановић наводи, посебно је за нас значајан, јер је уједно и одговор на питање зашто је тај материјал тек 1968. године понуђен музејима на откуп. С обзиром на чињеницу да и он сам није знао да је под заиста необичним околностима пронађен тек 1967. године, питање само по себи отпада. Говорећи у свом сећању о томе како је на тавану своје старе куће у Ужицу прегледао старе ствари, он бележи следеће: „... када сам све повadio из сандука, нашао сам моје цртеже које сам из 'Атељеа' одабирао и доносио кући. Мојој радости није било краја... било је ту око двадесетак радова: портрети бораца са терена, курири, рањени партизан (сл. 4), лик митровачког сужња Баће Стејића, лик мале Десе Петронијевић, цртеж стрељаног партизана Бошка Спасојевића Калаштуре, испраћај бораца, Јерковић на коњу и друге скице и припреме (сл. 5 и 6).“

Свој текст, који је свакако драгоцен извор информација о овој проблематици, Вуксановић завршава податком да се тај материјал сада налази у Војном музеју ЈНА у Београду.

*

Истражујући и проучавајући ликовну заоставштину која је настала у време народноослободилачког рата, историчари уметности који се баве овим стваралаштвом често се сусрећу са проблемима који захтевају, поред уобичајених, и посебне методе истраживања, а и многобројне консултације преживелих учесника у рату, како би се дошло до што тачнијих података. Слажући тако фрагмент по фрагмент у логичне и могуће целине, односећи се критички према усменим подацима онолико колико је то приликом истраживања неопходно, истраживач дужим и одговорним радом долази до што је могуће тачнијих резултата. Понекад је потребно велико стрпљење и дужи период систематског рада да би се дошло до података који разрешавају кључна питања; понекад је то и ствар срећног случаја.

Дела која су, мање или више, вредна по својим ликовним квалитетима и особинама подлежу у том смислу и анализама које одређују њихов уметнички ниво. Међутим, све остало што чини посебну вредност овог опуса, што бисмо кратко назвали документарном вредношћу, подлеже управо горе наведеном поступку приликом проучавања.

Упоредивања писаних текстова са усменим казивањима, усмено преношеним подацима, документима и сличним материјалима, са ликовно забележеним подацима на самим ликовним делима, као и консултовање учесника, па и „препознавање“ самих дела насталих у одређеним ситуацијама од стране тих уче-

сника — само су неки од метода оваквог рада. Све је то прилично дуг и сложен поступак, мада често и једини за утврђивање аутентичности самог материјала или аутентичности његовог настајања у одређеним условима, на одређеним местима, дакле његовог својства аутентичног документа.

У случају ликовне заоставштине Драгољуба Вуксановића такав поступак био је заправо непотребан, јер нам је био доступан сачувани ауторов рукопис, а приликом вршења откупа у Војном музеју обављени су и усмени разговори са Вуксановићем, који је изнео читав низ података стручњацима Војног музеја ЈНА.¹⁴

У музејима се у оваквим случајевима увек врше рутинска испитивања, па је и овом приликом извршено упоређивање Вуксановићевих писаних података у анализираним сећањима са усмено пренетим подацима. Ова провера и остали истраживачки поступци дали су исте резултате.

У овом напису покушали смо да изнесемо како се подаци из оваквог текста могу користити, колико су они значајни, па и драгоцени, мада су понекад скоро уз пут и без одређене намере или система у текст унети. Текст Драгољуба Вуксановића, обрађен на овај начин, открива читав низ изузетно значајних података, који разрешавају многа питања у вези са радом Првог партизанског атељеа.

Захваљујући томе што су Вуксановићева дела настала у Партизанском атељеу сачувана, омогућено нам је, пре свега, упознавање Вуксановића као обдареног цртача и сликара, али и доношење неких принципијелних оцена ликовног стваралаштва у време народноослободилачке борбе. Наиме, поред уобичајеног мишљења о „хитрим ликовним белешкама, начињеним у време предаха, кичицом, пером или оловком“, морамо о појединим делима или читавим циклусима из ратног опуса мислити и на други начин — као о простудираним, зрелим остварењима, која својим нивоом чине сасвим изузетне вредности у одређеном периоду и одређеној стилској ликовној оријентацији.

¹⁴ Разговор је вођен са Н. Шуицом, саветником Војног музеја ЈНА у Београду.

FROM 'MEMORIES OF THE PARTIZAN ATELIER IN UŽICE 1941'
BY DRAGOLJUB VUKSANOVIĆ

Dragoljub Vuksanović (1908—73), painter and art professor, was one of the founders of the Partizan Atelier in liberated Užice in 1941. The drawings preserved from that time give an idea of the value of the works of art created in the Atelier.

The 'Memories' of Dragoljub Vuksanović, which are kept in the Historical Museum of Serbia, cast light on Atelier activities. We learn of the founding of the Atelier, the conditions under which it carried out its function of an art atelier in service of the People's Liberation War, the prime orientation in work, etc.

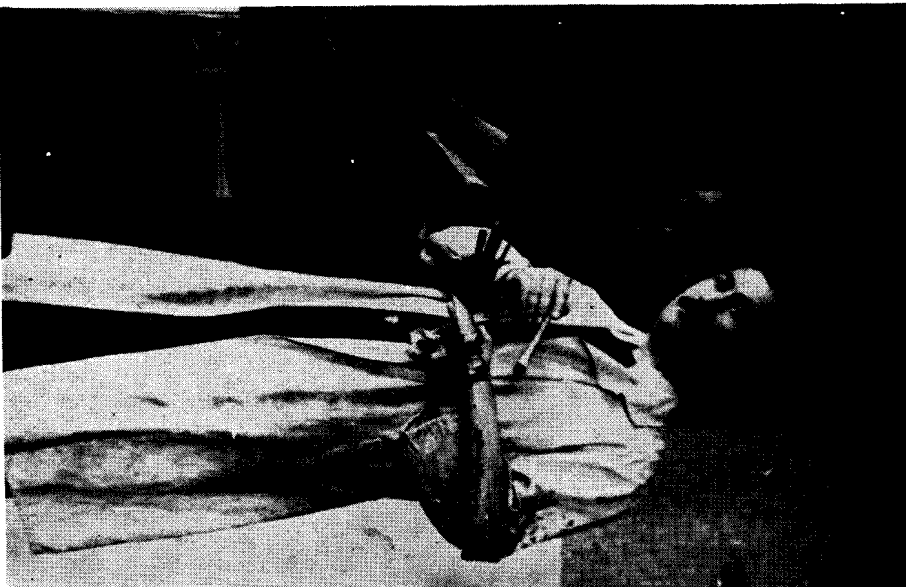
Through a comprehensive analysis of the 'Memories' we have endeavoured to establish what this text sets forth as a firm fact and what it discloses through incidentally added and frequently valuable data.

Драгољуб Вуксановић: *Борац Радничког батаљона* (1941)

Драгољуб Вуксановић: Мали курир Миша (1941)

Драгољуб Вуксановић у агељеу у Ужичу 1941.

Драгољуб Вуксановић: Рањени борац (1941)

Драгољуб Вуксановић: Борач (1941)

Д. Вуксановић: Партизанка из ужичког краја (1941)